

**DÜNYA ƏDƏBİYYATI YAZIÇILARININ AZƏRBAYCAN
ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA TƏDQIQI VƏ TƏRCÜMƏSİ**

Açar sözlər: Dünya ədəbiyyatı, tədqiq və tərcümə, ədəbiyyatşünaslıq, Ernest Heminqueyin

Key words: World literature, investigation and translation, literary studies Ernest Hemingway

Ключевые слова: Мировой литературы, исследование и перевод, литературоведении, Эрнеста Хемингуэя

Böyük Amerika yazıçısı Ernest Heminqueyin bədii irsi dünyanın başqa ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da tədqiq, tərcümə və nəşr edilmişdir. Azərbaycan MEA-nın həqiqi üzvü İsa Həbibbəyli “Ernest Heminqueyin bədii irsi və Azərbaycan” adlı məqaləsində yazır: “Məlumdur ki, Ernest Heminquey dünyada tanınan məşhur, görkəmli Amerika yazıçılarında biridir. Onun adı Beynəlxalq Nobel mükafatına layiq görülmüş cəmi bir neçə Amerika yazıçısı ilə birlikdə çəkilir. Lakin Ernest Heminquey (1899-1961) həm də geniş mənada bütün bəşəriyyətə məxsus qüdrətli sənətkardır. Görkəmli yazıçının əsərlərində qaldırılan problemlər bir ölkəni, yaxud xalqı deyil, dünyanın əksər xalqlarını düşündürür, narahat edir.

XXI əsrdə beynəlxalq terrorizmə qarşı aparılan qlobal mübarizə, müharibə və sülh, habelə insan haqları probleminin kəskin şəkildə cəmiyyət həyatına daxil olması Ernest Heminqueyin əsərlərini yenidən oxuyub öyrənməyə, ondan dərs almağa ciddi bir zərurət yaradır. Bütün bunlara görədir ki, Ernest Heminqueyin ideyaları bütün mədəni dünyada olduqca aktual səslənir. Heminqueyin əsərlərində yeni dönüşün əsas səbəbi yuxarıda qeyd edilən arqumentlərlə bağlıdır. Ernest Heminquey XX əsr boyu olduğu kimi, XXI əsrdə də mübarizə səngərində olan, bəşəriyyəti işıqlı ideallara doğru aparıcı ölməz sənətkar funksiyasını uğurla, inadla həyata keçirir” (1, 134).

Məlumdur ki, Azərbaycan oxucuları Ernest Heminqueyin əsərləri ilə ilk dəfə 1938-ci ildə tanış olmuşlar. “Gənc yazıçı Yusif Şirvan (1910-1979) “Əlvida, silah!” romanından bir parçanı Azərbaycan dilinə tərcümə edərək “Revolutsiya və kultura” (“İnqilab və mədəniyyət”) jurnalında çap etdirmişdir. Rus dilindən edilmiş bu tərcümə ilə Azərbaycanda Ernest Heminquey irsinə ciddi marağın olduğu aşkara çıxmışdır. Lakin Stalin repressiyası və İkinci dünya müharibəsi kimi hərbi-siyasi hadisələr bir müddət Heminqueyin əsərlərinin Azərbaycan dilinə çevrilərək xalqa çatdırılmasına maneçilik törətmişdir. Beləliklə, Azərbaycanda Ernest Heminqueyin yaradıcılığı ilə əsaslı tanışlıq XX əsrin əllinci illərinin sonlarından etibarən başlanmışdır. Altmışncı illərdən başlayaraq səksəninci illərin sonuna qədər 30 illik bir dövrdə Ernest Heminqueyin əsas əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək böyük tirajla kitab halında nəşr olunmuşdur”. (2, 89)

Yuxarıda adı çəkilən tədqiqatçının da təsdiq etdiyi kimi Ernest Heminqueyin əsərləri Azərbaycan dilinə əsasən rus dilindən tərcümə edilib. Bunun səbəbi kifayət qədər aydındır. Keçmiş SSRİ-də hakim dili rus dili olduğundan və Azərbaycanda tərcümə məktəbinin əsası məhz bu dildən edilən tərcümələr əsasında qurulduğundan, habelə digər xarici dillərdə kadrın demək olar ki, olmaması Heminqueyin əsərlərinin də tərcümə və nəşr işində vəziyyətin bu şəkildə olmasını şərtləndirmişdir. Hörmətli akademik İsa Həbibbəylinin adı çəkilən məqalədə ifadə etdiyi fikirlərə rəğmən, qeyd etməliyik ki, Azərbaycanda əsərlərin ikinci dildən tərcümə edilməsi ənənəsi “orijinala yaxın” kimi epitetlərlə səciyyələndirilə bilməz. Niyə? Hər şeydən öncə ona görə ki, “bədii əsər bütün hallarda orijinaldan tərcümə edilməlidir, çünki, məhz bu halda müəllifin nə demək istədiyi tam şəkildə aydın ola bilər. İkinci dil vasitəsi ilə tərcümə bütün hallarda məqbul sayılmamalıdır, ən azı ona görə ki, mütərcim bu halda orijinalın başına nələrin gətirildiyindən xəbərsiz qalır. İkinci dildən tərcümə edən müəllifin əməyini qiymətləndirmək üçün məqbul meyar mövcud deyildir. Əgər orijinaldan tərcümə edən şəxs hər hansı səhvə yol veribsə və ikinci dildən tərcümə edən mütərcim də ən yaxşı halda bunu təkrar edirsə, demək, bədii əsərin mətnindən sürətli uzaqlaşmalar baş verir. Bir qayda olaraq, orijinaldan tərcümədə səhvə yol verən mütərcimin qüsuru sonradan başqa qüsurların və kobud səhvlərin meydana gəlməsinə səbəb olur.” (3, 7)

Ancaq vəziyyət belədir ki, bizim mühitdə Heminqueyin əsərlərinin orijinaldan sözlün əsl mənasında tərcümə edilməsi işinə hələ də sistemli şəkildə start verilməmişdir və biz rus dilindən edilən tərcümələrlə kifayətlənmək məcburiyyətindəyik. Azərbaycanda tərcümə məktəbinin əsasını qoyanlar arasında Cəlal Məmmədovun (1918-1983), İslam İbrahimovun (1922-1985), Cabbar Məcnunbəyovun (1912-1967) Ernest Heminqueydən etdikləri tərcümələr (Cəlal Məmmədovun tərcüməsində “Qoca və dəniz” povesti, İslam İbrahimovun tərcüməsində “Körpü başında qalmış qoca” hekayəsi, Cabbar Məcnunbəyovun tərcüməsində “Milad bayramı hədiyyəsi” publisistik очерki) indi də ciddi mütaliənin predmetini təşkil edir. Azərbaycan oxucularının həmişə böyük maraqla mütaliə etdiyi “Əlvida, silah” romanını dilimizə görkəmli mütərcim Hacı Hacıyev tərcümə edib. Adı çəkilən tərcüməçinin tədqimatında İspaniya müharibəsinə həsr edilən “Əcəl zəngi” romanı da maraqla qarşılanır.

Filosof və tərcüməçi, ədəbi prosesdə bir sıra ciddi yazıları ilə seçilən f.e.d. professor Niyazi Mehdiyin və f.e.d., tanınmış tərcüməçi Zeydulla Ağayevin ingilis dilindən etdikləri tərcümələri də bu baxımdan böyük maraqla doğurur. Heminqueyin ən maraqlı hekayələrindən olan “Yağış altında pişik”, “Təmiz, işıqlı bir yer idi”, “Bir günün intizarı”, “Hindu koması” hekayələrinin tərcüməsi bir də onunla əlamətdardır ki, bu hekayələr Heminquey poetikasının sistemini

müəyyən buzlaq altında göstərmək qüdrətinə malikdir. Qeyd edək ki, Heminqueyin Nobel mükafatına layiq görülən “Qoca və dəniz” povesti həm rus, həm də ingilis dilindən tərcümə edilib. Povesti orijinaldan Manaf Süleymanov həyata keçirib (4, 1). Hər iki versiyada müəyyən fikir ziddiyyətləri, povestin ruhunun adekvat olmayan şəkildə tərcüməsini təsdiqləyən qüsurlar mövcuddur. Manaf Süleymanov şəxsi həvəsi çərçivəsində ingilis dilini öyrənmiş, ancaq fikrimizcə, onun bu dili o qədər də mükəmməl bilməməsi həm Selincerin, həm də Heminqueyin əsərlərinin tərcüməsinin keyfiyyətinə əsaslı şəkildə təsir göstərmişdir.

Bir cəhəti də qeyd edək ki, Ernest Heminqueydən edilən tərcümələr rus tərcümə məktəbinin əlamətlərini də özündə daşıyır. Əsərin kommentariyalarla təchiz edilməsi, oxucuya müəyyən mənadan bələdçilik, müəllif haqqında geniş və tutumlu informasiyanın verilməsi və başqa bu kimi cəhətlər rus dilindən edilən ilk tərcümələrdə yer almışdır. İlk təcrübənin bu kimi elə təqdirəlayiq cəhətləri mövcuddur ki, şübhəsiz, onları tərəddüdsüz qəbul etmək lazımdır, çünki bu ənənələr ümumilikdə tərcümə işinin əsaslarını təşkil edən komponentlərdir. Əgər Hacı Hacıyevin “Əlvida, silah” romanının tərcüməsi o dövr üçün etibarlı məxəz sayıla biləcək ön sözlə müşayiət edilməsəydi, oxucu, şübhəsiz ki, romana bu qədər maraq göstərməzdi, göstərsəydi də, bu, daha çox lokal səciyyə daşıyardı. Düzdür, sovet dönəmində əcnəbi yazıçı və onun əsərləri haqqında senzura çərçivəsində məlumatlar çatdırılırdı, ancaq bütün hallarda ayıq oxucu o zaman baş verən ideoloji-siyasi hadisələri müəyyən mənada qiymətləndirmək imkanına malik idi. Bəzən qərb tədqiqatçıları və nasirləri, o sıradan filosof və filoloqları haqqında nəşr edilən tənqidi məqalələrdə elə sitatlar yer alırdı ki, normal insan, nə qədər ideoloji basqı altında olsa da, bunların hansı səbəblə edildiyinin fərqi olmurdu. “Əcəl zəngi” romanının tərcüməsi isə məşhur rus yazıçısı Konstantin Simonovun “Heminqueyin yaradıcılığında ispan mövzusu” müqəddiməsi tərcümə edilmiş (5, 11) və oxucuların ixtiyarına verilmişdir. Annotasiyadan başqa, yazıçı haqqında digər yazıçının, dünyanın fərqli siyasi lagerinə mənsub yazıçının söz deməsi, oxucunu mütaliə zamanı istiqamətləndirsə də, indi də yazıçı haqqında deyilən ən mötəbər fikirlərdən hesab edilməlidir.

Ernest Heminquey haqqında Azərbaycan oxucusu və filoloji fikrinə məlumatlar bir neçə yolla çatdırılıb. Bunlardan ən sadəsi ensiklopedik nəşrlərdir. “Azərbaycan sovet Ensiklopediyasında” Ernest Heminquey haqqında verilən mükəmməl məlumat və tövsiyə edilən elmi ədəbiyyat sadəcə istiqamətləndirici məxəz sayılmalıdır. Ali məktəblərdə tədris edilən xarici ədəbiyyat kurslarında da Ernest Heminqueydən daha ətraflı bəhs edilir. Bu sırada bəzi tədqiqatçılar sovet ədəbiyyatşünaslarının məlum fikir və ideyalarını təkrar etsələr də, Heminqueyin həyatı, yaradıcılığı, epistolyar irsi, nobel mühazirəsi, müasirlərinə münasibəti və manifest formasında olan publisistik məqalələrinin adları sadalanır, bunların bədii və elmi özəllikləri şərh və təhlil edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ernest Heminqueyin adı qərb ədəbiyyatlarına, xüsusən XX əsr Amerika ədəbiyyatına həsr edilən doktorluq və namizədlik dissertasiyalarında da çəkilmiş, müəyyən təsadüflərdə, deyək ki, onun müasirlərinin yaradıcılığında, poetika sistemlərindən bəhs edilərkən, Heminqueyin məqalə və əsərlərinə, Heminqueydən bəhs edən tədqiqatçıların irsinə müraciət edilib. Digər önəmli cəhət, Folkner, Remark və Oldinqtondan bəhs edilən dissertasiya və monoqrafiyalarda müqayisəli təhlil konteksti Heminquey yaradıcılığının əsaslı öyrənilməsinə təkan verib. Filologiya elmləri namizədi Elxan Şirinovun “Folknerin hekayələrinin onun nəsrində yeri” adlı namizədlik dissertasiyası (6, 12) bu mənada son dərəcə səciyyəvidir. Bu iş Folkner haqqında sanballı tədqiqat əsəri olmaqdan əlavə, həm də XX əsr Amerika ədəbiyyatı haqqında yüksək elmi səviyyədə və müqayisələr əsasında məlumat verir. Elxan Şirinovun bu tədqiqatında və digər məqalələrində XX əsr Amerika ədəbiyyatını dünyaya gətirən amillər əsaslı şəkildə həll edildiyindən bu dissertasiyanı oxuyarkən Ernest Heminqueyin hansı ənənələrdən yarandığı, məlum əsərləri hansı səbəbdən qələmə alması, yazıçılıqda hansı meyarlara üstünlük verməsi sözün əsl mənasında aydınlaşır. Azərbaycanda Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələrinə həsr edilən doktorluq və namizədlik dissertasiyalarında Ernest Heminquey ya epizodik şəkildə, ya da konseptual problemlər kontekstində araşdırılır. Bu mənada f.e.d. professor Zeydulla Ağayevin işi maraq kəsb edir (7, 11).

Ernest Heminqueyin yaradıcılığı bu gün də bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da tədqiq edilir. Tədqiqatçı Süsənbər Ağamaliyevanın Amerika nəsrinə, xüsusi olaraq Ernest Heminqueyin bədii nəsrinin araşdırılmasına həsr etdiyi məqalələrin elmi səviyyəsi, klassik irsə modern dünyagörüşü ilə kompleks yanaşma tərzii ilə diqqəti çəkir. Tədqiqatçı Ernest Heminqueyin yaradıcılıq axtarırlarını, onun Amerika və dünya nəsrinə gətirdiyi yenilikləri, təkrarsız nasirin fərdi üslubunun novator keyfiyyətlərini özünəməxsus şəkildə açıb göstərə bilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Ağamaliyeva Süsənbər Məhəddin qızı NDU aspirantı Ernest Heminqueyin “Afrikanın yaşıl təpələri” kitabının təhlili Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Naxçıvan Dövlət Universiteti Elmi Əsərlər Humanitar Elmlər Seriyasızmalar İnstitutu Filologiya məsələləri №1 NDU “Qeyrət” 2010, səh.134.
2. Ernest Müller Heminquey “Seçilmiş əsərlər” Bakı, “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 2011, səh. 89.
3. Ernest Müller Heminquey Qoca və Dəniz «Qanun» nəşriyyatı, Bakı, 2011, səh7.
4. Ernest Müller Heminquey “Seçilmiş əsərlər” Dünya ədəbiyyatı kitabxanası, Bakı, 2011, səh 1.
5. yenə orada, səh. 11
6. yenə orada, səh12
7. Heminquey E. Körpü başında qalmış qoca. Bakı, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 8 avqust, 1959, səh.1

Investigation and translation of writers of world literature in Azerbaijan literary studies**Summary**

The artistic heritage of the great American writer Ernest Hemingway has been researched, translated and published in Azerbaijan as well as in other countries of the world. In the twenty-first century global war on terrorism, war and peace, as well as the seriousness of the human rights problem, have a serious necessity to study and learn from Ernest Hemingway's works. Acquaintance with the creativity of Ernest Hemingway in Azerbaijan has begun since the late fifties of the twentieth century. Beginning from the sixty to eighty years main works of Ernest Heminquey were translated into Azerbaijani and published in a large circulation in a book in the period of 30 years.

**Исследование и перевод писателей мировой литературы
в литературоведении Азербайджана****Резюме**

Художественное наследие великого американского писателя Эрнеста Хемингуэя было исследовано, переведено и опубликовано в Азербайджане, а также в других странах мира. В глобальной войне XXI века с терроризмом, войной и миром, а также серьезностью проблемы прав человека возникла серьезная необходимость учиться и учиться на работах Эрнеста Хемингуэя. Знакомство с творчеством Эрнеста Хемингуэя в Азербайджане началось с конца 50-х годов XX века. Начиная с шестидесяти до восьмидесяти лет основные произведения Эрнеста Хеминкея были переведены на азербайджанский язык и опубликованы в большом тираже в книге за 30 лет.

Rəyçi: f.e.d. H.Əliyeva